

Antika a politické otázky, II. část

Roman Cardal

16. júla 2024 ✚ Spoločnosť ✚ CZ, Filozofia

predchádzajúca časť: *Politika v kontextu staré filozofie, I. časť*

1. Humanistická politika

Sofisté a v návaznosti na ňe i Sokrates, Platón a Aristotelés prišli s pojetím tzv. *humanistickej politiky*. Cotento obrat znamená? Predne označuje nový trend v rámci antické filozofie. Pred nástupem sofistů se filozofové orientovali převážně na kosmologický výzkum. Počínaje sofisty se zájem myslitelů obrací na člověka samého. Humanističtí myslitelé se proto soustředí na to, co je skutečně, autenticky neboli specificky lidské. Do tohoto nově definovaného prostoru spadá i politická činnost člověka.

Nám se tento přístup jeví jako zcela samozřejmý, avšak v tehdejší době tomu tak rozhodně nebylo. Sofisté otevřeli jeden problém, který před jejich působením nebyl nijak veřejně diskutován: *problém osvojitelnosti ctnosti*. Ne že by se konfrontovali se zřejmě neudržitelným názorem, podle kterého si nikdo žádnou ctnost nemůže osvojit, protože ji už buď má, anebo ji postrádá a neexistuje žádná cesta, jak se k ní dopracovat. Pradávná lidská zkušenost ukazuje, že lidé během svého života *získávají různé kvality*, a to jak v řádu profesním (odborná kvalifikace), tak i mravním (mravní kvalifikace – ctnost). Sofisté tento problém vznesli *v kontextu politiky*. Vyšli přitom z přesvědčení, že i politická činnost si od člověka žádá *určitou odbornost*, že se nedá bez patřičné zdatnosti (ctnosti) přiměřeně vykonávat.

Předsofistická tradice se na věc dívala způsobem, který se sofisté snažili zpochybnit. Převládalo totiž *aristokratické pojetí* nároku na moc, které dávalo politickou kvalifikaci-zdatnost-ctnost *do souvislosti s krví a původem*. Aristokraté předpokládali, že mají jaksí automaticky právo na vládu, poněvadž ji vykonávali již jejich předkové. Proč ji celé generace jejich předků vykonávali? Protože byli natolik zdatní a excelentní, že na tuto moc měli *přirozené právo*. Vládnout přece mají ti nejlepší (aristoi). Aristokratická rodová linie je zároveň prostředím, v němž se politické znalosti a zkušenosti předávají z generace na generaci. Politická schopnost není jen věcí naučitelných znalostí, *ale i dědičných predispozic*, které se v aristokratických rodech zákonitě předávají. Kdo není aristokratem, má v tomto směru nepřekonatelný handicap. Pouhé teoretické znalosti, které nejsou vloženy do po staletí formovaného aristokratického genofondu, nejsou v politice dobře uplatnitelné. Správný politik je politikem nejen duší (rozumem a psychickými vlohami), ale *doslova tělem a duší*.

Ilustračný obrázok, zdroj: GoodFon

Na této koncepci, která má samozřejmě svůj základ také ve zkušenosti, si můžeme všimnout, že klade rozhodující faktor pro úspěšnou politickou činnost *mimo dosah lidského rozhodování*. Vyčleňuje ji ze sféry specificky lidského a klade ji do roviny *biologicko-psychologických struktur*, jejichž podoba a dynamismus nejsou svobodně bezprostředně ovlivnitelné. Být aristokratem je velká výhoda, protože kdo jím je, dostává do vínku schopnost vládnout jakožto genetické dědictví od svých předků. Kdo aristokratem není, nikdy tento nedostatek nepřekoná.

Sofisté toto pojetí zpochybnili. Jejich vystoupení mělo jistě i své historické důvody (tehdejší krize aristokracie), avšak jimi otevřený problém nemá význam jen pro jejich dobu. Podle nich si lze politickou zdatnost osvojit *nezávisle na původu*. Tedy i prostý člověk se patřičnou výchovou a formací může dopracovat k tomu, aby se stal přiměřeně kvalifikovaným k zastávání politických funkcí. Souvislost této teze s demokratickým pohledem na politiku je zřejmá. Jelikož se politikem může stát téměř každý, může mít každý podíl na politické moci.

2. Spor o nástroj politické formace člověka

Sofisté se prezentovali jako učitelé moudrosti, která měla převážně politickou povahu. Tvrdili, že jsou schopni své žáky dobře připravit na zdárnou politickou kariéru. Hlavní nástroj politické formace spatřovali v *rétorice*. Řekové měli velmi bohatou zkušenost s vlivem umného zacházení se slovem. Jen ten, kdo dokázal přesvědčivě mluvit, mohl počítat s patřičným úspěchem svého politického snažení.

Sokrates, Platón i Aristotelés však brzy pochopili, jaké nebezpečí v sobě skrývá sofistická politická pedagogika, jejíž úspěch neuvěřitelným způsobem sílil. Má-li být totiž politik dobrým rétozem a spočívá-li rétorická zdatnost v umění přesvědčovat, pak vzniká otázka, *co je vlastně přesvědčivé*. Ne každý se dá přesvědčit stejnými argumenty. Lidé jsou náchylní věřit tomu, co si přejí, a přání lidí nejsou zrovna vždy nejvhodnější. Někteří sofisté se navíc chlubili uměním, díky němuž dokázali přesvědčit posluchače o *čemkoli*. Znakem dobrého rétora byla schopnost přesvědčit adresáty projevu o správnosti určitého postoje a vzápětí o správnosti postoje opačného. Najednou se ukázalo, že se slovo v ústech zdatných sofistických rétorů stalo nebezpečnou zbraní, neboť jejím prostřednictvím bylo možné přesvědčit dav prakticky o *čemkoli*. Rozhodující byl zájem a úmysl mluvčího. Dav se stal manipulovatelným prostředkem k naplnění politických ambicí rétorů (demagogů).

Antisofističtí autoři namířili svoji kritiku proti onomu pojetí rétoriky, které z ní činilo zcela svébytnou disciplínu odpoutanou od základních logických zákonů myšlení a skutečnosti. Snažili se ukázat, že lidské slovo nelze v politice používat svévolně, *nýbrž vždy s ohledem na povahu lidské reality* (na pravdu o člověku a o světě, v němž žije). Pokud by se ve své kritice neopírali o širší znalosti z jiných filozofických oborů, byli by proti sofistickým demagogům zcela bezmocní. Požadovali odstranění nezodpovědné rétoriky

a na její místo mínili dosadit *filozofické poznání*. Právě v tomto bodě se ukazuje, v čem a proč jsou jejich filozofické rozborů ještě i dnes aktuální.

3. Odlišné filozofické základy různých politických koncepcí - původ a povaha státu, práva a spravedlnosti

Sokrates, Platón i Aristotelés si uvědomovali, že do filozofie *nelze vstoupit zvenčí*. Každý, ať chce nebo nechce, je filozofem, protože má určitá přesvědčení o světě a životě, o nichž se může vyjadřovat kompetentně pouze filozofie. Když si někdo myslí, že je člověk svobodná bytost, zastává názor, který dokáže přivést ke zřejmosti jenom filozof. Jde tudíž o stanovisko filozofické povahy. Není-li tedy možné nebýt filozofem, zbývá jediná alternativa: *Bud' je člověk filozofem dobrým, nebo špatným*. Mnozí sofisté chtěli nahradit filozofii rétorikou, avšak při tom nutně vycházeli z jistých, jim samým často skrytých, filozofických východisek. Odpověď sofistů na ústřední otázku „Kdo je člověk?“ a „Jaký je, či má být jeho poměr k jiným lidem?“, předznamenala i jejich pohled na otázku po původu a povaze státu. Platón nechává ve své *Ústavě* zaznít názor sofistů Trasymacha, který následně na jejích stránkách efektně rozvinul Glaukon (Platónův bratr).

Jaký je podle Trasymacha původ politického společenství? Proč se lidé sdružují dohromady a proč žijí v poslušnosti vůči zákonům a vůči politické autoritě? Má za to, že spravedlnost není ničím jiným než *právem silnějšího*. Co tím myslí? Spravedlivé jednání je takové, které je v souladu se zákonem. Spravedlivý občan je bezúhonný a nemá problémy se zákonem, nespravedlivý občan naopak zákonné normy porušuje.

Představme si však jednoho a téhož občana, který zažije *změnu politických režimů*. Po mnoho let žil v demokracii, ale ta nakonec padla a k moci se dostali totalitní vládcí. Zatímco v demokracii neměl onen občan žádný problém se zákony, staví ho nový režim do situací, v nichž *se už nemůže chovat jako dříve*. Mohl svobodně cestovat, diskutovat, projevat veřejně svoje názory, vstupovat do různých politických stran atd., ale nyní mu jsou takové možnosti odepřeny. Jestliže bude i nadále veřejně kritizovat vládu, proviní se proti zákonu a bude za to potrestán. Jestliže bez vědomí úřadů překročí státní hranice, ponese za to těžké následky. Být dobrým a bezúhonným občanem v demokracii a být dobrým a bezúhonným občanem v totalitním režimu není rozhodně jedno a totéž. A nejedná se jen o nějaký povrchní rozdíl. To, co je v demokracii žádoucí občanský postoj, je trestné v tyranii a naopak. *Co je legální v tyranii, je zločinem v demokracii*.

Co z toho plyne? Pro Trasymacha jednoznačné poučení, že neexistuje žádná spravedlnost, která by byla stejná v různých historických dobách a v různých politických situacích. Každá vláda vydává zákony podle svého prospěchu a být dobrým, spravedlivým občanem znamená dodržovat výnosy té které politické autority *nezávisle na tom, o jaký druh autority se jedná*. Rozhoduje-li totiž o zákonu a právu politická moc z titulu své síly, pak prostě platí zákony, které prosadí nejsilnější skupina ve státě.

Ani Sokrates, ani Platón, ani Aristotelés s Trasymachovým pojetím práva nesouhlasí. Podle nich existují zákony a z nich vycházející práva, která jsou *závazná pro jakoukoli politickou autoritu*. Žádný držitel moci, žádná strana, žádný parlament nemůže určité zákony odhlasovat, aniž by se přitom nedopustil zločinu proti člověku. Všichni jmenovaní myslitelé hájí existenci tzv. *přirozených zákonů a přirozeného práva*, která nejsou lidskou silou a svévolí manipulovatelná. K nim patří např. právo na svobodný projev názoru, na svobodné sdružování, na svobodný rozvrh vlastního života. Takové právo je

ovšem udržitelné jen tehdy, dá-li se nepochybně prokázat, že člověk je svobodný, a že svoboda je nedotknutelnou hodnotou. Bez filozofie žádný takový důkaz podat nelze a jak víme z dějin, sofisté nebyli filozoficky zdatní natolik, aby se s naznačeným úkolem uspokojivě vypořádali.

Právě filozofická zdatnost představuje u sofistů hlavní kámen úrazu. Sami se považovali za *osvícence*, kteří boří doposud vyznávaná přesvědčení. Měli za to, že faktická různorodost názorů, které jsou různými lidmi v různých místech, v různých dobách a v různých kulturních podmínkách zastávány, je zároveň něčím žádoucím a nezpochybnitelným. Odvážili se proto *zaútočit na hodnotu objektivitu*. Hlásali, že neexistují žádné obecně závazné pravdy o člověku a jeho světě, neboť každý člověk, každá doba a každá kultura má své, mnohdy zcela protikladné pohledy na skutečnost. Byli tedy *relativisty a zastánci subjektivismu*.

Jaký dopad má takové filozofické východisko na politickou filozofii? Jestliže neexistuje nic obecně platného v myslích lidí, je tomu tak proto, že ve skutečnosti jsou věci natolik rozdílné, že vlastně *nemají nic společného*. To, co v základě kvalifikuje každou realitu, je její individuální rozměr, v němž se od jiných realit zásadně odlišuje – když existuje vícero skutečností (A, B, C, D atd.), jsou z definice vzájemně rozdílné.

Podíváme-li se tímto pohledem na člověka, znamená to, že člověk primárně existuje jako jedinec, který se *vymezuje vůči* ostatním lidským jedincům. Nikoho nepoutá k druhým lidem *žádná přirozená vazba*. Naopak. Přirozeným stavem člověka je jeho *izolovaný, atomický, čistě individuální* způsob života. Každý lidský atom je nadán spontánním pohybem a *táhne ke svému vlastnímu sebepotvrzení a sebeprosazení*. Z toho ale zákonitě plyne, že jednotliví lidé sledující každý svůj osobní prospěch, na sebe nevyhnutelně naráží a vstupují do konfliktních vztahů. Každý z nás zcela přirozeně touží po maximálním sebeuplatnění, po co největší seberealizaci. K ní ovšem vede cesta maximalizovaného bohatství, cti a slávy. Všechny tyto hodnoty jsou však umenšeny, pokud se o ně musím dělit s ostatními. Proto se přirozeně díváme jeden na druhého jako na konkurenty v boji o zdroje, jako na nepřátele v zápase o statky, které naše životy činí kvalitnější, pohodlnější a zajištěnější.

Avšak lidé nemohou beztrestně projevovat nepřátelství a poškozovat se za účelem odstranění konkurence. Jak je to možné? Proč potlačují své naprosto přirozené nároky na uplatnění své původní a ničím neomezené svobody? Protože se ukazuje, že vzájemný konkurenční boj s sebou nese *neúměrná rizika*. Nikdo si v takovém původním, přirozeném stavu, v němž je každý každému vlkem, nemůže být jist ani vlastním životem, natož pak tím, co se mu dočasně podařilo ukořistit na úkor momentálně slabších jedinců. Lidé nakonec přišli na to, že je mnohem lepší se dohodnout a začít spolupracovat, třebaže je to spojeno s nutností nemalého sebeomezení jedné každé osoby. Na počátku společenského soužití lidí tedy stojí tzv. *společenská smlouva*, v níž lidé odevzdávají či delegují svá původní, přirozená práva na nějakou politickou autoritu (vládu), čímž se zřikají vzájemné agrese a přijímají legálnost sankcí, které na ně v případě spáchaného násilí na druhých dopadá.

Takto vzniklá politická autorita vydává zákony, podle nichž se společenský život lidí odvíjí a jimiž se všichni členové společnosti musejí řídit, chtějí-li uniknout trestu. Spravedlnost spočívá v dodržování těchto zákonů. Jak jsme viděli, jejich původ je dán *vzájemnou dohodou občanů*.

Zde se pak naskýtá několik možností, jak se tato dohoda může uskutečnit. V *přímé demokracii* by o zákonech rozhodovali prakticky všichni občané, v *demokracii nepřímé* zákony stanovují zvolení zástupci

lidu. Politická moc však může být delegována *i na skupiny lidí*, kteří nemusejí vládnout demokraticky, nýbrž absolutisticky. Někdy vládní posty uchvátí samozvaní uzurpátoři. Ve všech nastíněných alternativách však vždy záleží na tom, kdo je v dané době *nejsilnější*. Může se jednat o veškerou masu občanů, ale může to být jen malá skupina lidí či dokonce jen jeden člověk. V každém případě je ale hodnota spravedlnosti buď něčím vnuceným silnou rukou vládce/ů, anebo vzniká dohodou mezi větším počtem občanů, protože není těžké pochopit, že se v různých dobách a na různých místech vládní moc prosazuje pokaždé jinak.

Pojetí práva a spravedlnosti bylo tudíž odlišné v různých antických, středověkých i novověkých politických společnostech a je opět jiné v mnohých společnostech naší doby. Kdo by chtěl například odsoudit praxi otroctví v antických společnostech, musel by předpokládat, že existují určitá práva, která náleží všem lidem nezávisle na době a politických režimech, v nichž lidé žijí. To samé platí pro odpůrce likvidačního běsnění moderních totalitních režimů, které se obrátily vůči obrovskému počtu svých vlastních občanů.

Sofisté nepatří jen do starého, dnes již nenávratně staromódního světa. Jejich hlas je velmi aktuální a s nepřehlédnutelnou naléhavostí promlouvá i v naší současnosti. Sofista rozhodně není člověk, který se utápí v banálních rozporech svého primitivního myšlení. Kdo se nedokáže vypořádat s teoretickými východisky sofistiky, před tím se tento styl uvažování vynořuje *ve své děsivé konzistenci*. Jedinou obranou tu zůstává ideologické odmítání.

Lze postoj antických sofistů, v našem případě postoj Trasymacha či Kalikla, ilustrovat na nějakém moderním tématu politické filozofie? Velice snadno. Z nedávných dějin víme, že za vlády totalitních režimů 20. století (nacismu a komunismu) byly brutálně zavražděny desítky miliónů lidí. Bylo to něco špatného? Většina z nás s upřímným přesvědčením odpoví „ano“. Ale pozor. Trasymachos s Kaliklem se nás zeptají: Copak existuje něco objektivně dobrého a něco objektivně zlého? Copak existuje nějaké objektivně platné kritérium, v jehož světle je možné něco odsoudit jako zlo?

Podívejte se do vaší vlastní doby, pokračovali by uvedení antičtí myslitelé pozvaní do 21. století, copak na každém kroku nevyznáváte *vám tak drahý relativismus, pluralismus a subjektivismus*? Když se někdo odváží tvrdit, že je člověk schopen poznávat skutečnost objektivně a že existuje objektivně dobré a zlé jednání, vysmějete se mu jako nepoučenému zpozdilci, který nepochopil, že po Kantovi, Nietzsche, Rortym a dalších už o žádné obecně platné pravdě, ani o žádném objektivním dobru a zlu nelze hovořit. Když se ale zmiňujete o obětech zvláště totalitních režimů, teče z vás proud odsudků a rozhořčení nad jakýmsi údajnými zločiny! Jste skutečně komičtí! Z nás sofistů děláte hlupáky, a *přitom máte mnohem méně inteligence, než jsme měli my*.

Sofisty typu Trasymacha či Kalikla nelze umlčet tím, že jim dáme diskvalifikující nálepku sofistů. Hitlerovy či Stalinovy názory nelze odmítnout tak, že je vyřídíme dehonestujícím poukazem na jejich nacistický, respektive komunistický původ. *Jsme-li sami relativisté, pak jsme stejní ideologové jako oni*, protože je odsuzujeme, aniž bychom k tomu měli nějaký obecně závazný a platný důvod. Dáváme jen najevo naše osobní preference, ale ty přece nemají o nic větší nárok na platnost než jiné osobní preference, které kritizujeme.

Trasymachos a Kalikles se navíc zdají o dost realističtější než současní zastánci humanismu. Proč? Protože jejich analýza chování člověka v soukromí i na politické scéně *odpovídá mnohem více skutečnému stavu*, než je tomu u moralistní rétoriky hlasatelů vítězství milosrdné pravdy a lásky. Je-li totiž člověk

přirozeně sobecký, pak veškerý systém práva, který tento egoismus omezuje a reguluje, doléhá na člověka z *vnějšku a pouze přikrývá* jeho přirozeně sebestředné tendence. Přirozenost ale *není možné zrušit vnějším omezením*. Vládou vydané zákony jsou jako poklička Papinova hrnce s vroucí tekutinou. Pod ní se nutně kumuluje pára a dere se pod vzrůstajícím tlakem do otevřené atmosféry i mimo ventil. Bdělý zákonodárce s tím musí počítat a nesmí zapomenout na další bezpečnostní opatření, která u občanů snižují napětí plynoucí z jejich zákony regulovaného života.

Zákony a jejich strážci však samozřejmě nedokážou život lidí plně kontrolovat, a protože v tomto pojetí žádný člověk nedodrží zákony spontánně a z přesvědčení, nýbrž *pouze z právního donucení*, velmi rád uvítá příležitost, kdy se zákony řídit nemusí. Každý z nás to už leckdy zažil a zřejmě ještě nejednou zažije. Co se stane, když máme možnost porušit zákon s vědomím, že na to nikdo nikdy nepřijde? Co když se mi naskytne šance obohatit se nelegálně na úkor spoluobčanů defraudací desítek či stovek miliónů? Stačí sestrojít dokonalý plán podvodu, spolehnout se na vlivné přátele, počítat s podplatitelností soudců atd. Jsou-li všechny pojistky na mé straně, co by mi ještě mohlo zabránit, abych se protizákonně nezvýhodnil?

Platón tuto otázku klade otevřeně a elegantně. Na podporu trasymachovské vize spravedlnosti a práva dodává, že *jen blázen by se za popsanych okolností zachoval poctivě*. Ve skutečnosti všichni hrají divadlo, přetvařují se a dodržují zákony buď ze strachu z postihu, anebo kvůli užitku, který jim z toho plyne. Jakmile však mají možnost podvodu ve svůj prospěch, bez váhání jej vykonají. Pokud by tak totiž neučinili, přišli by v konkurenčním boji zkrátka. A protože se pod maskou vnější slušnosti u většiny lidí skrývá pravá tvář zloděje a podvodníka, nemají poctivci šanci na životní úspěch. Kdo pracuje a jedná poctivě, nakonec splácí nad výdělkem. Kdo při změně režimu rychle nepřevlékne kabát a nezačne bojovat za nové hodnoty, nepochodí dobře. Tak jako musejí lidé během svého života střídat profese a absolvovat rekvalifikační kurzy, chtějí-li se prosadit na trhu práce, tak musí odkládat své staré etické zásady a přiklánět se k novým způsobům myšlení a jednání, nemají-li se ocitnout na pokraji „vyspělé“ společnosti.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/antika-a-politicke-otazky-ii-cast/>